

2739

2740

2741

2742

2743

2744

26

KU-3000

2800
2800
2800
2800

2010

FB 2001

75

Printed in Turkey

32

f

1

1852

Ճ Ա Ռ

ՄԵԾԻՆ ՆԱԲՕԼԷՈՆԻ

ՀԶՕՐ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱԼԻՆ ԳԱՂՂԻՈՅ

ԽՈՍԵՅԵԱԼ ԸՆԴԴԻՄ ՆԻԹՈՊՈՂՏ ԶՕՐԱՊԵՏԻՆ

ՊԵՐԹՐԱՆԱՅ

ԹԱՐԳՄ. Գ. ԳՐԱՍԷՐԵԱՆ

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ

(Սրահան)

1886

28 *mk*

Ճ Ա Ռ

ՄԵԾԻՆ ՆԱԲՕԼԷՈՆԻ

ՀԶՕՐ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱԼԻՆ ԳԱՂՂԻՈՅ

ԽՕՍԵՅԵԱԼ ԸՆԴԴԷՄ ՆԻԹԱՊԱՇՏ ԶՕՐԱՊԵՏԻՆ

ՊԵՐԹԱԿԱՅ

معارف عمومیہ نظارت جلیلہ سنک فی ۴ شعبان سنہ ۳۰۳ و فی ۲۶
نيسان سنہ ۳۰۲ تاریخی و ۱۹۱ نومرونی رخصتنامه سیلہ طبع اولمشدر

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ

(Urmahani)

1886

23032

2289
40

206

Ա. Ռ.

ՎԵՀՍՓՍՈՒ Տ . Տ . Մ Ա Կ Ա Ր Ե Պ Ի Ս Կ Ո Պ Ո Ս Ա Պ Ե Տ

Ե Ի

Կ Ա Յ Ո Ւ Ղ Ի Կ Ո Ս Ա Մ Ե Ն Ա Յ Ն Հ Ա Յ Ո Ց

ՆԱՅՐԱԳՈՅՆ ՊԱՏՐԻԱՐԻ ՀԱՄԱԶԳԱԿԱՆ ՆԱԽԱՄԵՆԱՐ ԱԹՈՌՈՑ

Ա Ր Ա Ր Ա Տ Ե Ա Ն

ԱՌԱՔԵՆԱԿԱՆ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ՍՐԲՈՑ ԿԱԹՈՂԻԿԷ

Է Ջ Մ Ի Ա Մ Ն Ի

Մտմտեալ ընդ օտարոսի եւ անհեքեք վարդապետութիւնս ներմուծեալս ի մեզ, պարտանձին վարկայ ձեռնարկել ՚ի քարզմանութիւն չկնաղ բանախօսութեան . Մեծին Նաբօլէոնի հօր աշխարհակալին եւ օրէնսդրին Գաղղիոյ . բանախօսութիւն արսասանեալ ընդ դէմ նիւքապաօժ գօրապետին Պերքրանայ գերելոյն ընդ նմա ՚ի կղզին Ս . Հեղինեայ արեւակէզն Ափրիկեայ,։

Ի դձ եղել ինձ զիմ այս խում երկ նուիրել Վեհապառութեան Ձերում, զոր կացոյց Տէր ՚ի զլուխ Հայաստանեայց Ս . Եկեղեցւոյ, լինել վահան ամրութեան եւ պահպանութեան

բիսուսնէական սուրբ կօնից աւանդելոց մեզ
'ի սրբոց Առաքելոցն Քաղէի եւ Բարբուղիմեայ
եւ 'ի բազմաչարչար Նահասակէն Հայաստան-
եայց Ս. Եկեղեցւոյ :

Խնդրեմ, ճի սուրբ Հայրապետ, բարեհա-
նեսցիք ընդունել զիմ այս նուէր փանափի, եւ
ընդ նմին զառհաւասչեայ ամենախորին յար-
գանացս որով կամ եւ մնամ միշտ եւ հանա-
պազ

Ամենահնազանդ որդի եւ ամենախոնարհ
ծառայ Վեհափառութեան Զերում

ԳԱՐԻԷԼ ԳՐԱՍԷՐԵԱՆ

ՄԵԾԻՆ ՆԱԲՕԼԷՈՆԻ

ՍՈՒՐԲ ՀԵՂԻՆԷ կղզւոյն մէջ՝ ուր
վտարեալ և արսորեալ էր Նաբօլէոն, յա-
ճախ խօսակցութիւն կ'ըլլար կրօնից վրայ:

Օր մը խօսակցութիւնը խիստ բարձր նիւ-
թի մը վրայ դարձաւ. որուն նպատակը
Քրիստոսի աստուածութիւնն էր: Նաբօլէոն
կը պաշտպանէր այս վարդապետութեան
ճշմարտութիւնը հանճարեղ մարդու մը
պերճախօսութեամբ և վաստերով:

Դարձեալ Պերթրան զօրապեան էր իւր
հակառակաօսը:

Չեմ կրնար ըմբռնել, Տէր արքայ, կ'ըսէր
Պերթրան, որ ձեզ նման մեծ մարդ մը կա-

րենայ ընդունիլ թէ դերագոյն էակը երբէք երևցած ըլլայ մարդոց՝ մարդկային կերպարանքով, տյսինքն մարմնով, գէմքով, բերնով, աչքերով, վերջապէս մեզ նման կերպարանքով: Թո՛ղ Յիսուս ըլլայ՝ ամէն ինչ որ կ'ուզէք, ամենամեծ հանճար մը, դերագանց բարոյականի տէր սիրա մը, ամենախորին օրէնագիր մը, մանաւանդ ամենէն եզակի մարդ մը. այս ամէնը կ'ընդունիմ. սակայն վերջապէս և պարզապէս մարդ մի է, որ աշակերտներ կրթեց, դիւրահաւան մարդիկներ հրապուրեց, ինչպէս Որսէոս, Քօնֆիւսիոս, Պրամա: Հրէից Աստուածը առասպելախառն ժամանակաց հրաշքները նորոգեց:

Ինքը մեծ մարդ մ'ըլլալով և յաջորդելով մեծամեծ մարդոց, պաշտել տուաւ զինքը. վասն զի իրմէ առաջ ալ իւր նախորդներն Իսիս և Ռսիրիս, Արամազդ և Յունոն և ուրիշներ ինքզինքնին պաշտել տալու գօռողութիւնն ունեցած էին:

Ահա այսպէս եզաւ Յիսուսի իւր ժամանակին վրայ ունեցած ազդեցութիւնը, որպէս էր Առասպելաբանութեան դից և դիւցազանց ազդեցութիւնը:

Եթէ Յիսուս Քրիստոս կրցաւ վառել,
բորբոքել և իւր կառաց լծել ժողովրդոց
բազմութիւնը, եթէ կրցաւ զաշխարհ յեղա-
փոխել, ես ատոր մէջ ուրիշ բան չեմ տես-
ներ, այլ հանճարի մը զօրութիւնը և մեծ
մարդու մը դործը՝ որ կը յափշտակեցընէ
զաշխարհ իւր խելքովը. ինչպէս որ ըրին
ուրիշ այնչափ աշխարհակալներ, որպէս
Աղէքսանդր, Կեսար, որպէս Դուք, Տէր
արքայ:

Նաբօլէսն պատասխանեց:

« Ես կը ճանչնամ զմարդիկ, և ձեզ կը-
տեմ թէ Յիսուս մարդ չէր:

« Հարևանցի մտածողները նմանութիւն
մը կը տեսնեն Քրիստոսի, կայսերութեանց
հիմնադրաց և ուրիշ կրօնից դէպ մէջտեղ:

Այսպիսի նմանութիւն չկրնար ըլլալ.
Քրիստոնէութեան և ուրիշ սր և է կրօնից
մէջ անհուն և անսահման հեռաւորութիւն
կայ:

« Ամէն մարդ խնդիրը ինձ նման պիտի
ըլծէ. բաւական է որ իրաց ճշմարիտ ճա-
նաչում և մարդոց փորձառութիւնն ունենայ:

« Ո՞վ է այն մարդը՝ որ մեզ նման վերլու-
ծական և քննադատական ոգւով նկատելով

ազգաց զանազան կրօնքն ու պաշտամունքը, չ'կարենայ անոնց հեղինակաց երեսին ըսել:

«Ո՛չ, դուք ո՛չ Աստուած էք, ո՛չ ալ Աստուածութեան պաշտօնեայ. ո՛չ, դուք երկնից առաքելութիւնը չունիք. դուք աւելի ստութեան առաքեալներն էք. և դուք ալ միւս մահկանացուաց նման մի և նոյն հողէն շինուած էք. և աներկբայապէս Ադամայ ցեղէն և ընտանիքէն էք. դուք՝ մարդիկներէն անբաժանելի եղած կրից և մոլութեանց հետ մէկ մարմին եղած էք. այնպէս որ հարկ եղած է զանոնք ալ ձեզի հետ աստուածացընել. ձեր տաճարներն ու ձեր քուրմերն իրենք կը յայտարարեն ձեր ծագումը. ձեր պատմութիւնը բռնապետութեան հնարիչներուն պատմութիւնն է:

Եթէ դուք ձեր հպատակներէն պահանջելիք այն պաշտօնն և այն պատիւներն՝ որ մի միայն Աստուծոյ վայել են, դերագոյն դասու բնական եղած դողողութեամբ ներշնչուեցայք. և ստուգապէս ո՛չ թէ աղատութիւնն ու խիղճն հնազանդեցան ձեզ նախքան զամենայն, այլ նուաստութիւնն, պիտոյքն, հրաշից սէրը, տգիտութիւնն և ա-

ւերրդ ապաշտութիւնը. ահա՛ւասիկ ձեր առաջին պաշտօնահարները :

« Ահա այսպէս պիտի ըլլայ մարդուս դատաստանն ու վճիռը և խղճին ձայնը, երբ հարցաքննութեանց ենթարկէ զդիս կամ հեթանասութեան մեհեանները :

« Ճշմարտութիւնը ճանչնալն երկնից մէկ պարզեւն է և գերազանց մտաց յատկանիշը. սակայն չկայ մարդ մը՝ որ անսկիզբապէս չմերժէ զստութիւնս. սուտ բանը զղուանք կ'ազդէ մարդու և պարզ տեսութեամբ կը ճանչցուի :

« Հիմակ, անդադար և միշտ առարկութիւններ կ'ըլլան ճշմարտ կրօնից դէմ. պատճառն ի՞նչ է որ սուտ կրօնից դէմ առարկողք չ'կան. վասն զի ամէն մարդ անոնց սուտ ըլլալը գիտէ :

« Կը կարծէք որ հեթանոսութիւնը իբրեւ բացարձակ ճշմարտութիւն ընդունուած էր Յունաստանի իմաստուններէն, որպիսիք էին Պիւթագորաս, Սոկրատ, Պլատոն, Անաքսագորաս և Պերիկլէս : Այս երեւելի մարդիկ կ'ըբօսնուին միամիտ Հոմերոսի պատմութեամբք, ինչպէս Առասպելաբանութեան գեղածիծաղ երեւակայութեամբք : Բայց չէին պաշտեր զանոնք :

« Ընդհակառակն, ամէնէն մեծ մարդիկ Քրիստոնէութեան երեւումէն ի վեր հաւատք ունեցան. կենդանի և գործնական հաւատք մը՝ ի խորհուրդս և ՚ի վարդապետութիւնս Աւետարանի. ո՛չ միայն Պօսիւէ և Ֆէնելոն որոնց գործն էր քարոզել զայն, այլ և Տէրքարթ, Նեվթոն, Լայպնից, Բասքալ, Քօրնէյլ և Ռատլին, Մեծն Կարոլոս և Լուգովիկոս չորեքտասաներորդ: Ի՞նչ է պատճառն որ այսպիսի խորախորհուրդ և մթին հանգանակ մը՝ որպէս է առաքելաց հանգանակը, խորին յարգանք ընդունուած ըլլայ մեր մեծամեծ մարդիկներէն, մինչդեռ բնութեան օրէնքներէն քաղուած աստուածարանութիւնք՝ որք ստուգապէս աշխարհի դրութեան բացատրութիւնք էին, չ'կրցան ուսեալ մարդու մը պատկառանք ազդել. կը հարցընեմ, հեթանոսներէն աւելի ո՞վ կայ հեթանոսական Ողիմպոսին վրայ չարախօսող:

« Ասոր պատճառը շատ բնական է. դիցարանութեան վարագուրին ետեւ խմատուն մը անմիջապէս կը նշմարէ նոր ընկերութեանց ընթացքն ու օրէնքները, մարդկային որտիմ պատրանքն ու կիրքերը,

դիտութեան հանդանակներն ու դռուղութիւնը :

« Դիցարանութիւնը քմածին կրօնք մի է . բնաստեղծք աստուածացընելով իրենց երազները, հեռեւեցան մեր մտաց բնական միտման՝ որ կը չափազանցէ իւր դօրութիւնն այն աստիճան՝ որ պաշտօն կը մատուցանէ իւր անձին, որովհետեւ չճանչնար իւր սահմանները :

« Կը տեսնէք որ ասոր մէջ ամենայն ինչ մարդկային է, և դիտես թէ ամէն բան կ'ազազակէ թէ ես արարչու թեան գործ եմ . և այս աչքի կը դարնէ . ամենայն ինչ անկատար, անորոշ է, հակառակախօսութիւնք կը վխտան . առասպելարանութեան այս հրաշալիք կզբօսընեն զերեւակայութիւն, բայց բնավարութիւնն չգոհանար . բնաստեղծութեամբ չմեկնուիր Ստտուած . աշխարհի ծագման վրայ խօսելու և խմացականութեան օրէնքները բացատրելու է :

« Հեթանոսութիւնը մարդու գործ է . ասոր մէջ կ'երեւի մարդու անմտութիւնը և այն դրոշմը՝ որ դրուած են ամէն տեղ :

« Այն այնչափ հռչակեալ յոյն կամ հռովմէական օրէնսդիրը և դիք միւս մարդիկ-

ներէն աւելի ի՞նչ գիտեն. Նումաները, Լիգուրիոսներն, Հնդկաստանի կամ Մէմփիսի Քուրմերը և Քոնֆիւսիոսները. բացարձակապէս ոչինչ. Բարոյականութիւնը ճշմարիտ քառսի մէջ թողուցին. և կայ ասոնց մէջ մէկը՝ որ նոր բան մ'ըսած ըլլայ մեր ապագայ վիճակին, մեր հոգւոյն, Աստուծոյ դոյութեան և արարչութեան վրայ. այս մարդիկ մեզի կարեւոր և դիտնալու արժանի բան մը չեն սորվեցուցած. և անոնցմէ բնաւ խակական ճշմարտութիւն մը չենք սորված. կրօնական խնդիրը բնաւ խնդիր եղած չէ անոնց համար. այնչափ շփոթ, խառնակ և մթին է իրենց աստուածախօսութիւնը:

«Կայ նախնական ճշմարտութիւն մը՝ որ կ'եղնէ և կը հասնի մարդուն օրօրոցը, որ կը գտնուի ամէն ազգաց և ազանց մէջ, դրուած Աստուծոյ մատամբ մեր հոգւոյն և սրաին մէջ. այսինքն բնական օրէնքը՝ ուրկից կը բղխին պարտիք, արդարութիւն, Աստուծոյ դոյութիւնը, և հոգւով և մարմնով բազադրեալ մարդուն ծանօթութիւնը:

«Միայն մէկ կրօնք մը կայ, որ իւր բովանդակ լրութեամբը կ'ընդունի բնական

օրէնքը. միայն մէկ կրօնք մը՝ որ իւրեան
կը սեպհականէ անոր սկզբունքը. միայն
մէկ կրօնք մը՝ որ առարկայ կ'ընէ զանի
մշտնջենական և հրապարակական վարդա-
պետութեան մը. և ո՞րն է արդեօք այս
կրօնքը՝ — Բրիտաննէութիւնը:

«Լինդհակառակն հեթանոսաց մէջ բնա-
կան օրէնքն անձանօթ, այլափոխեալ էր
անձնապաշտութեամբ և քաղաքականու-
թեամբ. թոյլատրութիւն եղած էր ասոր.
սակայն ասոր նուիրականութիւնը չէր ճաշ-
ցուած. այս օրէնքս ո՛չ տաճար ունէր, ո՛չ
քահանայ, և ո՛չ ալ լեզուէ զտուրիչ ապաս-
տան մը, որ Սասուած կը պահէր զանի իւր
նախախնամութեան իմաստութեամբը:

«Ղիցարանութիւնը տաճար մըն է նուիր-
եալ զօրութեան, զխցազանց, զխաութեան
և բնութեան բարեգործութեանց. իմաս-
տունք տեղ չունին հոն. արդարեւ իմաս-
տունք բնական թշնամիք են այդ կռապաշ-
տութեան որ կաստուածացնէ զնիս թ:

«Մտէք կռատանց սրբավայրերը. հոն ո՛չ
կարգ տեսնելիք ունիք, ո՛չ ալ ներդաշնա-
կութիւն, այլ ճշմարիտ քառս մը. հազա-
րաւոր հակասութիւնք, պատերազմ՝ ընդ

աստուածս, անշարժութիւնք քանդակա-
դորժութեան, բաժանումք և պատառումս
միութեան, իրենց էութեան մէջ եղծեալ
կամ ուրացեալ աստուածային ստորոգել-
եաց պատառումս, ազխաութեան և ամ-
բարհաւաճութեան իմաստակութիւնք,
պիղծ տօներ, յաղթանակ անառակութեան,
անմաքրութիւն պաշտեալ, ամէն տեսակ
ապականութիւն թանձր խաւարի մէջ փըտ-
տած փայտով մը, կուռքն և խը քուրմը .
այսպէս կը փառաւորուի Աստուած կամ
այսպէս կ'անպատուի. միթէ ասոնք կրօնք
կամ աստուածք են որ բաղդատութեան
մանեն Քրիստոնէութեան հետ :

« Ես կ'ըսեմ թէ ոչ. բոլոր Ողիմպոսը կը
կոչեմ իմ տտեանս. կը դատեմ զգիս, սա-
կայն բնաւ չեմ կրնար խոնարհիլ այսպիսի
ունայն և ոչինչ պատկերներու առջև :

Հնդկաստանի և Չինաստանի, Հռովմայ
և Սթէնքի դիք և օրէնսդիրք չունին այն-
պիսի բան մը՝ որ ինձ պատկառանք ազդէ :
Չեմ ուզեր անիրաւիլ անոնց դէմ, այլ կը
դնահատեմ ըստ արժանեաց : Անշուշտ, այդ
իշխանք՝ որոց գոյութիւնը մարդոց յիշողու-
թեան մէջ հաստատուած է իբրեւ պատ-

կեր կարգի և զօրութեան, իբրեւ դաշափար
 իշխանութեան և գեղեցկութեան. այդ-
 պիտի իշխանք հասարակ մարդիկ չէին,
 Բայց պէտք է նաեւ հաշուել այս արդեանց
 մէջ աշխարհի առաջին դարուց տգիտու-
 թիւնն ալ: Ս, յս տգիտութիւնս մեծ եղաւ,
 որովհետեւ մոլութիւնք առաքինութեանց
 հետ աստուածացան. որովհետեւ երեւա-
 կայութիւնը մեծ դեր մը խաղաց այս հե-
 տաքրքրական հրապուրանաց մէջ: Ս, յսպէս,
 բռնութիւնը, հարստութիւնը, գոռապու-
 թեան և իշխանութեան բոլոր նշանները,
 հաճոյից սէրը, անսանձ հեշտութիւնը, զօ-
 րութեան զեղծումը, դից կենսագրութեան
 զարմանալի յարացոյցներն են. ինչպէս որ
 մեզ կը ներկայացընենն առասպելաբանու-
 թիւնն և բանաստեղծք:

«Ես Լիգուրկոսը, Նուման, Քօնֆլուսիոսն
 ոչ այլ ինչ կը նկատեմ այլ իբրեւ օրէնս-
 դիրք, որ Տէրութեան մէջ առաջին դերն
 ունենալով, ընկերական խնդրոյն մի լաւա-
 գոյն լուծումն որսնեցին. բայց չեմ տես-
 ներ ի նոսա բան մը՝ որ բղիթի յաստուա-
 ծութենէ և ինքեանք իսկ այդ աստիճան
 չամբարհաւաճեցան:

Յայտնի է որ միայն իրենց յետագայք
աստուածացուցին առաջին բռնապետները,
դիւցազները, ազգաց իշխանները և առա-
ջին հասարակապետութեանց հիմնադիր-
ները :

Իսկ ես, այդ աստուածները և այդ մեծ
մարդիկը կը համարիմ իմ բնութենէս մար-
դիկ . անոնց հանճարը՝ իմ հանճարէս մի-
միայն մէկ եղանակաւ կ'որոշուի . իրենց
Ժամանակաց մէջ անոնք ալ ինձի պէս մեծ
դեր մը խաղացին : Չկայ ադոնց վրայ այն-
պիսի բան մը՝ որով աստուածային էակներ
ճանչցուին . ընդհակառակն, բազմաթիւ
կապակցութիւններ կը տեսնեմ անոնց և իմ
մէջտեղս . կը դտնեմ վրանին այնպիսի նմա-
նութիւններ և սովորական տկարութիւն-
ներ և սխալանքներ՝ որք զանոնք ինձ և
մարդկութեան կը մօտեցնեն : Իրենց կարո-
ղութիւններն ալ իմ կարողութեանցս կը
նմանին . տարբերութիւնը միայն այս զօրու-
թեանց գործածութեանը մէջ է, մեր ա-
ռաջադրեալ տարբեր նպատակին և երկրին
և պարագայից համեմատ . . . :

« Իսկ Քրիստոսի համար այնպէս չէ . ա-
նոր ամէն գործը զիս կը զարմացնէ . անոր

խելքը իմ խելքէս շատ բարձր է, և իւր
կամբը զիս կը շուարեցնէ, Անոր և աշխար-
հի վրայ եղած որ և է բանի մէջ, բնաւ
բաղդատութիւն չկրնար ըլլալ. բոլորովին
տարբեր էակ մըն է, իւր գաղափարներն
ու զգացումները, իւր յայտնած ճշմարտու-
թիւնը, իւր համոզելու եղանակը, ո՛չ մարդ-
կային գործարանաւորութեամբ կը մեկ-
նուին ո՛չ ալ իրաց բնութեամբ:

2289
10

« Իւր ծնունդն եւ իւր կենաց պատմու-
թիւնը, իւր վարդապետութեան խորու-
թիւնը՝ որ ստուգապէս կը հասնի գժուա-
րութեանց գաղաթը, և անոնց ամենազար-
մանալի լուծումն է. իւր Աւետարանը, այս
խորհրդաւոր էակիս եզականութիւնը, իւր
երեւումը. իւր կայսերութիւնը, դարուց
և թագաւորութեանց մէջ ունեցած ըն-
թացքը, այս ամէն բան ինձի համար հրաշք
մը, չեմ գիտեր որպիսի անքննելի խորհուրդ-
մի է, որ կը խորասուզէ զիս մտածութեան
մը մէջ՝ զոր չեմ կրնար թողուլ. խորհուրդ-
մը՝ որ աչքերուս առջեւ է, մշանջենաւոր
խորհուրդ մը՝ զոր չեմ կրնար ո՛չ ուրանալ, և
ո՛չ ալ մեկնել:

« Եւ այս ամենուս մէջ բնաւ մարդկա-

յին բան մը չեմ տեսներ. որչափ աւելի մօտենամ, որչափ աւելի մօտէն քննեմ, կը տեսնեմ որ ամէն բան ինձմէ վեր է. ամենայն ինչ ունի մեծութիւն մը՝ որ կը խորտակէ և կը ջախջախէ զիս. և որչափ ալ մտածեմ, բնաւ չեմ կարող թափանցել այս դաղտնեաց :

« Իւր կրօնքը դաղտնիք մի է, և կը ծագի այնպիսի խնայականութենէ մը՝ որ անշուշտ մարդու խնայականութիւնն չէ. այնպիսի խորութիւն մ'ունի, որ կ'ստեղծէ կարգ մը բառեր և անձանօթ առածներ : Յիսուս բնաւ փոխառութիւն մը չէ ըրած մեր գիտութիւններէն. միայն իւր մէջն է իւր կենաց նմանողութիւնը կամ օրինակը : Փիլիսոփայ ալ չէ, որովհետեւ հրաշիւք կը գործէ. և 'ի սկզբանէ անտի կը պաշտեն զինքն իւր աշակերտները. զանոնք կը համոզէ աւելի զգացմամբ քան թէ եղանակի և տրամաբանութեան սեթեւեթներով. ասոր համար զանոնք ո՛չ նախնական ուսմանց կ'ենթարկէ, ո՛չ ալ գրագիտութեան : Բոլոր իւր կրօնքը հաւատալու վրայ կը կայանայ :

« Արդարեւ, գիտութիւնք և փիլիսոփա-

յուժիւն՝ փրկութեան օգուտ մը չունին, և Յիսուս աշխարհք կուգայ՝ Երկնից գաղտնիքը և հոգւոյ օրէնքները յայտնելու համար: Հետեւապէս իւր գործը հոգւոյ հետ է միայն, միայն հոգւոյ հետ կը խօսի, և միայն անոր կը բերէ իւր Աւետարանը: Հոգին բաւական է անոր, ինչպէս որ ինքն ալ բաւական է հոգւոյ: Մինչեւ իւր օրը, հոգին բան մը չէր, նիւթն ու ժամանակը աշխարհի տէրերն էին: Իսկ իւր ձայնովը ամէն բան կարգի մտաւ: Գիտութիւն և փիլիսոփայութիւն երկրորդական աշխատութիւն մի են: Հոգին գտաւ իւր մեծութիւնը: Ամէն դպրոցական ճամարտակութիւնք կը կործանին աւերեալ տան մը նման միայն մէկ բառով, Հաւատք:

« Այս՝ որպիսի տէր, որպիսի խօսք է, ի՞նչ իշխանութեամբ աղօթք կը սորվեցընէ մարդոց, իւր հաւատալիքը կը քարոզէ, և ո՞չ ոք կրնայ հակառակիլ իւրեան, նախ՝ վասն զի Աւետարանը կը բովանդակէ ամենասուրբ բարոյականութիւն մը, երկրորդ, վասն զի իւր վարդապետութեան մէջ եղած մթութիւնը ուրիշ բան չէ, այլ յայտնութիւն և ճշմարտութիւն այն տեղի իրաց՝ զոր

ուչ ոք կրնայ տեսնել, և որում բնաւ մարդու խելք չկրնար հասնիլ:

«Ո՞վ է այն անմիտը՝ որ այդ այդպէս չէ՛ այն անվեհեր ուղեւորին՝ որ կը պատմէ սառուցեալ գահավիժաց հրաշալիքը՝ զորս ինքը միայն համարձակած է այցելել: Գրիտոս այս անվեհեր ճանապարհորդն է: Մարդ կրնայ թերեհաւատիլ, սակայն Այս աշարպէս չէ՛, չկրնար ըսել:

«Ասկից զատ, դացէք հարցուցէք այս խորհրդաւոր խնդրոց համար՝ որ մարդուս էութիւնն եւ կրօնից էութիւնն են միանգամայն. տեսէք ինչ է իրենց պատասխանը. ո՞րն է այն ողջամիտ մարդը՝ որ հին կամ՝ նոր բնազանցութեան դրութիւններէն բան մը հասկըցած ըլլայ, գրութիւնք՝ որք ոչ այլ ինչ են բայց ունայն գաղափարախօսութիւն մը՝ որ բնաւ յարաբերութիւն մը չունի մեր տնտեսական կենաց և մեր կրից հետ: Անտարակոյս մարդս մտածելով մտածելով, վերջապէս կը գանայ Սոկրատայ կամ Պլատոնի փիլիսոփայութեան բանալին. բայց պէտք է բնազանց ըլլալ, եւ ասկից զատ երկար տարիներ ուսանելով մասնաւոր յարմարութիւն մը ունենալ: Բայց

միայն ողջամտութիւն, սիրտ, ուղիղ դատաստան կը բաւեն Քրիստոնէութիւնն հասկընալու համար:

«Քրիստոնէական կրօնքը ո՛չ գաղափարախօսութիւն է, ո՛չ ալ բնազանցութիւն, այլ դործնական կանոն մը՝ ուղղութիւն կուտայ մարդկային գործոց, Աստուածաշունչը մեզ կ'ընծայէ պատմական մարդոց և իրաց կատարեալ շարագասութիւն մը, մեկնելու համար ժամանակն եւ յաւիտենակութիւնը, այնպէս որ բնաւ ուրիշ կրօնք մը չէ կարող զանոնք մեզ ընծայել, եթէ սա՛ չէ ճշմարիտ կրօնքը, մարդուս խաբուիլը ներելի է, վասն զի այս ամէնը մեծ է և արժանի Աստուծոյ:

«Պարագ տեղը կը թղթատեմ պատմութիւնը Յիսուսի Քրիստոսի նման մէկը դրանելու կամ այնպիսի բան մը որ Աւետարանի մօտենայ: Ո՛չ, պատմութիւնը, ոչ մարդկութիւնը, ոչ դարերը եւ ո՛չ ալ բնութիւնը չեն ընծայեր այնպիսի բան մը որուն հետ զայն բազդատեմ կամ մեկնեմ: Կը տեսնեմ որ ամենայն ինչ արտաքոյ կարգի է. ո՛րչափ աւելի դիտեմ, այնչափ աւելի կը համոզուիմ, որ ասոր մէջ ամենայն ի-

րայ ընթացքէն դուրս և վեր է քան զմիտս մարդկան :

« Ամբարիշտք իսկ երբէք չհամարձակեցան Աւետարանին վսեմութիւնը ուրանալ որ իրենց կ'ազդէ աեօակ մը բռնի պատկառանք, ո՛ր, սրպիսի երջանկութիւն կը հայթայթէ այս գիրքս հաւատացողաց . ո՛ր, սրպիսի հրաշալեօք կը հիանան այս գրքիս վրայ խորհողները :

« Ամէն բառեր կնքեալ են համերաշխութեամբ իրարու հետ, շէնքի մը քարերուն նման : Բառերն իրարու հետ կապող ողին տեսակ մը աստուածային ծեփ է, որ հետզհետէ անոր խնասար երեւան կը հանէ կամ կը ծածկէ : Ամէն խօսք ունի կատարեալ խմաստ մը՝ որ կը գծէ միութեան կատարելութիւնը և բովանդակութեան խորութիւնը . միակ և եզակի գիրք մը, յորում միաքը կը գանէ մինչեւ այն ասեման ծանօթ մնացած բարոյական գեղեցկութիւն մը, եւ արարչութիւնը թելադրող գաղափարէն աւելի գերազոյն և անասման գաղափար մը : Աստուծմէ զատ ուրիշ ո՞վ կրնար արտագրել այս տիպարս, կատարելութեան այս գաղափարը, որ հաւատա-

բապէս մասնաւոր և սկզբնական է, և որուն մէջէն մարդս չկրնար ո՛չ քննադատել ո՛չ յաւելուլ եւ ո՛չ ալ յապաւելլ մէկ բառ մը անգամ մինչեւ ցարդ եղած բոլոր գիրքերէն բոլորովին տարբեր, բոլորովին նոր գիրք մը, որն որ ո՛չ նախընթաց ունեցած է, ոչ ալ հետեւորդ մը պիտի ունենայ:

« Դու ինձ կը խօսիս Փօնֆիլեսիոսի, Զրադաշտի, Նումայի և Արամազդայ վրայ. բայց անոնց և Քրիստոսի մէջ այս տարբերութիւնս կայ, որ ինչպէս Քրիստոսի ամէն գործն Աստուածային է, այնպէս ալ ասանց դործոց մէջ ալ չկայ բան մը՝ որ մարդկային չըլլայ: Այս մահկանացուաց գործը սահմանուեցաւ իրենց կենօք, և իրենց կեդանութեան ատեն սահմանեցին իրենց պաշտօնը, կրից, բռնութեան օգնութեամբ, և քաղաքական դէպքերու շնորհիւ:

« Քրիստոս ամէնայն ինչ իւր մահուանէն կ'սպասէ. միթէ այս՝ մարդու գործ է. ո՛չ, ընդհակառակն, արտաքոյ կարգի ընթացք մը, գերմարդկային վստահութիւն մը, անմեկնելի իրականութիւն մըն է: Քրիստոս դեռ քանի մը ապուշ աշակերտներ ունեցած միջոցին է որ մահուան կը դատա-

պարտուի. կը մեռնի հրեայ քահանայից
և իւր ասղգին արհամարհանաց ենթակայ և
նշաւակ և լքեալ յիւրայնոց: Եւ ինչպէս
կարելի էր որ ուրիշ կերպ ըլլար, երբ ինքը
յայտնած էր իւր գլխուն գալիքը:

«Ձիս պիտի բռնեն, զիս պիտի խաչեն,
(կըսէր), ամէնքը զիս երեսէ պիտի թողուն,
իմ առաջին աշակերտս զիս պիտի ուրա-
նայ իմ տանջանացս սկիզբէն. պիտի թո-
ղում որ չարերը գործեն. բայց յետոյ աստ-
ուածային արդարութիւնը լցուելով, սկըզբ-
նական մեղքը քաւուելով իմ չարչարանօքս,
մարդը նորէն պիտի կապուի Սասունծոյ
հետ, և իմ մահս պիտի ըլլայ իմ աշակեր-
տացս կեանքը: Այն ատեն անոնք աւելի
պիտի զօրանան առանց ինձի քան թէ ինձ-
մով. որովհետեւ պիտի տեսնեն իմ յարու-
թիւնս. յերկինս պիտի համբառնամ, եւ
երկնքէն իրենց պիտի զրկեմ հոգի մը՝ որ
խելք սորվեցընէ իրենց. խաչին հոգին պի-
տի յղացընէ անոնց մտքին մէջ իմ Սւետա-
րանս. վերջապէս պիտի հաւատան անոր,
պիտի քարոզեն զայն, և բոլոր աիւզերքն
առ այն պիտի համոզեն:

«Եւ այս յիմարական խոստումն՝ զոր Պօ-

դոս Առաքեալ այնչափ իրաւամբք յիմնա-
րուն ինն իսայի կը կոչէ, մէկ թշուառ խա-
չեալի մը այս գուշակութիւնը՝ բառ առ
բառ կատարուեցաւ... և կատարման ե-
ղանակը դուցէ աւելի հրաշալի է քան
զխոստումն:

« Եւ այս բանս ո՛չ մէկ օրուան և ո՛չ մէկ
պատերազմաւ կատարուեցաւ, մարդու մը
կենաց տեւողութեան մէջ կատարուեցաւ
այս. ո՛չ. այս եղաւ պատերազմ մը, երեք
հարիւրամեայ երկար մարտ մը, սկսեալ ա-
ռաքեալներէն, և շարունակեալ իրենց յա-
ջորդներէն և քրիստոսեայ սերունդներէն:
Պետրոս Առաքեալէն սկսեալ, Հռովմի ե-
րեսուն և երկու եպիսկոպոսները՝ որ իրեն
յաջորդեցին, իրեն պէս մարտիրոսացան:
Ս. յսպէս շարունակ երեք դար ժամանակ,
Հռովմէական Ա. թոռ Վիայտակոյտ մը եղաւ,
որ անվրէպ մահ կը հայթայթէր հոն կոչ-
ուողին: Եւ միւս եպիսկոպոսներն՝ այս ե-
րեք հարիւրամեայ շրջանիս մէջ դուն ու-
րեք լաւագոյն վիճակ մ'ունեցան:

« Ս. յս պատերազմիս մէջ, աշխարհիս ա-
մէն թագաւորներն և զօրութիւններն մէկ
կողմ կը գտնուին, իսկ միւս կողմը չեմ տես-

ներ բանակ մը, այլ խորհրդական գործու-
նէութիւն մը, ասդիս անդին ցրուած քա-
նի մը մարդիկ երկրագնտիս ամէն մասե-
րուն մէջ. միութեան ուրիշ նշան չունենա-
լով՝ այլ հասարակ հաւատք մը Խաչին խոր-
հրդոց մէջ:

« Ի՛նչ տարօրինակ հանգանակ. մարդաց-
եալ Աստուծոյ տանջանաց գործիքով ղին-
ուած են իւր աշակերտք: Կը տանին խաչը
բոլոր աշխարհ իրենց համոզմամբը, և ե-
ռանդուն բոցով մը որ հետզհետէ կը ճա-
րակի:

« Քրիստոս, Աստուած, կըսեն, մեռաւ
մարդոց փրկութեան համար: Ի՛նչ կռիւ,
ինչ մըրիկ կը յարուցանեն այս սլարդ խոս-
քերս մարդացեալ Աստուծոյ տանջանաց
խոնարհ դբօշակին շուրջը:

« Ո՛րպիտի արիւն կը հոսի երկու կողմէն.
որպիտի կատաղութիւն: Բայց մէկ կողմ կը
տեսնես բարկութիւն, և ատելութեան և
բռնութեան բոլոր կատաղութիւնները. միւս
կողմը՝ քաղցրութիւն, բարոյական քաջու-
թիւն, և անհուն երկայնամտութիւն: Ե-
րեք հարիւր տարի միտքը կը մըցի զգացո-
ղութեանց անբանութեանը դէմ, խիղճը՝

բունապետութեան դէմ, հողին՝ մարմինին
 դէմ, առաքինութիւնը բոլոր մտութեանց
 դէմ: Քրիստոնէից արիւնը հեղեղօրէն կը
 հոսի. զիրենք սպաննողին ձեռքը համբու-
 րելով կը մեռնին. միայն հողին կը բողո-
 քէ, մինչդեռ մարմինը կուտայ զինքը ամէն
 տանջանաց. Ամէն տեղ քրիստոնեայք կ'ընկ-
 ճին, և ամէն տեղ անոնք կը յաղթանա-
 կեն: Դու կը խօսիս կեսարու և Աղեքսան-
 դրի վրայ, իրենց աշխարհակալութեանց և
 այն եռանդեան վրայ՝ զոր կըցան վառել
 զինուորին սրտին մէջ և տանիլ զանի իրենց
 բաղդախնդրական արշաւանաց. բայց դի-
 տելու է անդ զինուորին սիրոյն չափը՝
 հանճարոյ և յաղթութեան զօրութիւնը,
 զինուորական կրթութեան բնական ազդե-
 ցութիւնը, և ճարտար և օրինաւոր հրա-
 մանի մը արդիւնքը:

« Բայց կը հարցընեմ. կեսարու կայսերու-
 թիւնը քանի տարի տեւեց: Զինուորաց ե-
 ոռանդը ո՞րչափ ատեն դիմացաւ Աղեքսան-
 դրի համար: Այս յարգանքս վայելեցին օր
 մը, ժամ մը, իրենց հրամանատարութեան
 ժամանակը, և շատ շատ բոլոր իրենց կե-
 նաց մէջ, ըստ հաճոյից թուոյ և բաղդի:

ըստ հաշուոյ ուազմագիտութեան, վերջապէս ըստ յաջողուածոյ պատերազմի . . . Եւ եթէ անհաւատարիմ յաղթութիւնը զիրենք թողուր, կը տարակուսիք արդեօք որ անմիջապէս այն եռանդը չմարէր: Կը հարցընեմ. Կեսարու և Սղէքսանդրի զինուորական ազդեցութիւնը գերեզմանէն անդին ալ դիմացա՞ւ:

« Դուք կրնա՞ք երեւակայել մեռեալ մը՝ որ աշխարհակալութիւններ ընէ իւր յիշատակին անձնուէր և հաւատարիմ բանակաւ մը: Կրնա՞ք երեւակայել ուրուական մը՝ որ զինուորներ ունենայ առանց թոշակի, առանց յուսոյ և ակնկալութեան այս աշխարհիս համար, և ներշնչէ անոնց յարատեւութիւն եւ հանդուրժում ամէն տեսակ զըրկմանց: Սւա՞ղ, Թիւրէնի մարմինը դեռ չէր պաղած, երբ իւր բանակը կը ցրուէր Մօնթէքիլիքիւլի առաջ: Եւ զիս ալ կը մոռնան իմ բանակներս իմ կենդանութեանս, որպէս մոռցաւ Կարթագինեան բանակը ՂԱննիբաղ: Սհա՛ մեզի նման մեծ մարդոց ունեցած զօրութիւնը. պատերազմ մը կորուսի՞նք, բաներնիս կը լիննայ, և ձախորդութիւնը կը յափշտակէ մեր բարեկամները:

Ո՛հ, որչափ Յուդաներ տեսայ իմ շուրջս :
Ո՛հ, եթէ էս չկրցայ համոզել այն մեծ քա-
ղաքագէտները, այն զիս մատնող զօրա-
պետներս . եթէ նոքա մուսլման իմ անունս
և ուրացան իմ ճշմարիտ հայրենասիրու-
թեանս հրաշալիքը և առ իրենց ինքնակալն
ունենալիք հաւատարմութիւննին . . . եթէ
էս, որ զիրենք տարած էի այնչափ յաղթու-
թեանց . եթէ էս, կըսեմ, չկրցայ իմ կեն-
դանութեանս ջեռուցանել այս անձնա-
պաշտ սիրտերը, ի՞նչպէս մահուամբ սառ-
ելէս վերջը պիտի կարենամ զարթուցանել
անոնց եռանդը :

«Դուք կրնա՞ք երեւակայել որ կեսօր
Հռովմէական ծերակուտին յաւիտենական
կայսրն ըլլալով իւր դամբարանին խորէն
կը կառավարէ զկայսրութիւնն և կը հսկէ
Հռովմի ճակատագրին վրայ : Ահա այսպէս
է Քրիստոնէութեան ձեռամբ տիեզերաց
աշխարհակալութեան պատմութիւնը . ա-
հաւաստիկ քրիստոնէից Աստուածոյն զօրու-
թիւնն և հաւատոյ և իւր եկեղեցւոյն կա-
ռավարութեան և յառաջադիմութեան մըշ-
տնջենաւորեայ հրաշալիքը : Ազգեր և ա-
զինք կ'անցնին կ'երթան, դահք և աթոռք :

կը կործանին, և Եկեղեցին կանգուն կը մնայ, ի՞նչ է ուրեմն այն զօրութիւնը՝ որ այսպէս կանգուն կը պահէ այս Եկեղեցիս պաշարեալ բարկութեան կատաղի ովկիանոսէն և դարուս անարգանքէն, Ո՞րն է այն աջը և բազուկը՝ որ տասն եւ ութ հարիւր տարիներէ եւ կամ հազար ութ հարիւր տարիներէ ՚ի վեր պահած է զայն այնչափ մրկաց և փոթորիկներու մէջ.

« Քրիստոսի գոյութենէն զատ ուրիշ ամէն գոյութեանց մէջ, տեսէք, սրչափ անկատարութիւնք և փոփոխութիւնք. ո՞րն է այն բնութիւնը՝ որ չընկճի և չխոնարհի զանազան խոչընդոտներով: Ո՞րն է այն անհատը՝ որ չփոփոխի դէպքերով կամ տեղեօք, որ չկրէ ժամանակին աղքեցութիւնը, և իրաւախոհ չլինի բարուց եւ կրից հետ:

« Ո՞վ կրնայ ցուցընել Քրիստոսի նման մէկը կամ անոր կենաց նման կեանք մը՝ ազատ զերծ այսպիսի եղծումէ, և մաքուր և անարատ այսպիսի պղծութիւններէ և փոփոխութիւններէ:

« Առաջին օրէն մինչեւ վերջին օրը, միշտ մի եւ նոյն մարդն է, վեհափառ եւ պարզ, յանհունս խիստ եւ յանհունս քաղցր: Հրա-

պարտական կենաց յարաբերութեան մէջ՝
 Յիսուս բնաւ եւ երբէք ենթակայ եղած չէ
 ամենափոքր քննադատութեան . իւր խոհա-
 կան վարմունքը զարմացմամբ կը հիացընէ
 զմարդ , զօրութեան եւ քաղցրութեան
 խառնուրդով մը : Յիսուս խոսած ատեն ալ ,
 շարժած ատենն ալ , լուսաւոր , անխօփօխ
 եւ անկարեկիր է : Կըսեն թէ վսեմը Աստ-
 ուածութեան մէկ յատկանիչն է , ինչ ա-
 նուն տալու է անոր՝ որ կը միացընէ յինք-
 եան վսեմին ամէն յատկանիչները :

« Նումայի արարողութիւնք , Լիգուրկոսի
 օրէնքներն , բաղմաստուածութիւնն և Մով-
 սիսական օրէնքն անգամ աւելի օրէնսդ-
 րական գործեր են քան թէ կրօնք : Սրդա-
 րեւ այս պաշտամանց իւրաքանչիւրն աւե-
 լի կը յարի երկրի քան թէ երկնից : Նա մա-
 նաւանդ մէկ ժողովրդեան կամ մէկ ազգի
 մը շահուց կը վերաբերի : Եւ յայտնի չէ՞ մի
 որ ճմարիտ կրօնքը չկրնար պատկանիլ մի
 միայն մէկ երկրի : Ճմարտութիւնը պարտի
 ընդգրկել բոլոր տիեզերքը : Ահա այսպէս
 է Քրիստոնէութիւնը , այն միակ կրօնը՝ որ
 կը ջնջէ զազգութիւն , այն միակ կրօնը՝ որ
 մարդկային տեսակին միութիւնն և բա-

ցարձակ եղբայրութիւնը կը հրատարակէ, այն միակ կրօնը՝ որ ըլլայ պարզապէս հոգեկան, վերջապէս այն միակ կրօնը՝ որ անխտիր ցոյց տայ ամէնուս՝ Արարիչ Աստուծոյ մը ծոցն՝ իբրեւ ճշմարիտ հայրենիք.

«Քրիստոս արհամարհելով զժամանակ կ'ապացուցանէ թէ ինքը Յաւիտենականին Որդին է, բոլոր իւր վարդապետութիւնք կը նշանակեն միակ բան մը, այսինքն Յաւիտենականութիւն:

«Ահա ասոր համար է որ իւր թագաւորութեան հորիզոնը յանհունս կը տարածուի և կ'երկարի: Քրիստոս կը թագաւորէ, անդը քան զկեանս և անդը քան զմահ: Անցեալն ու ապագայն իրենն են հաւասարապէս. ճշմարտութեան արքայութիւնը արդարեւ չունի և չկրնար ունենալ ստութեանէ զատ ուրիշ սահման: Ահա այսպէս է Աւետարանի արքայութիւնը. որ կ'ընդդըրկէ բոլոր վայրերը և բոլոր ազգերը: Յետուս տիրած է մարդկային սեռին. զանի ըրած է մէկ ազգ. պարկեշտ մարդոց ազգ, զորս կը հրաւիրէ կատարեալ կենաց: Քրիստոսի թշնամիք նովաւ կը կանգնին ինչ-

պէս իւր բարեկամք այն դատաստանաւ և վճռով որ պիտի ունենայ դատաստանին օրը . . . . . :

« Քրիստոս բնաւ աշխարհային փառասիրութիւն չունի. միայն իւր երկնային առաքելութեամբ կ'զբաղի: Դիւրին էր իրեն մեծամեծ հրապուրանօք իշխանութիւն ստանալ քաղաքական մարդ մ'ըլլալով. թէ որ ուզելու ըլլար, ամենայն ինչ դիւրին էր իրեն և նպաստաւոր:

« Հրէայք կ'սպասէին ժամանակաւոր մեսիայի մը որ պիտի նուաճէր և յաղթէր իրենց թշնամեաց. այնպիսի թագաւորի մը՝ որուն գաւազանին պիտի հպատակէր բովանդակ աշխարհ: Ստուգապէս ասի դրժուարայաղթելի փորձութիւն մը և մեծ յափշտակութեան մը բնական տարրն էր: Յիսուս է որ կը համարձակի հրապարակաւ պարտաւել Սուրբ Գրոց սխալ մեկնութիւնը: Կը ջանայ ապացուցանել թէ Քրիստոսի այս յաղթութիւններն ու աշխարհակալութիւններն հոգեկան յաղթութիւններ են. թէ պէտք է մոլութիւնները ջնջել, կիրքերը զսպել և խաղաղութեամբ հոգւոյն տիրել:

Եւ եթէ Սուրբ Գիրք կը յայտնեն տիեզերաց փառաւոր հպատակութիւնը, այս բացարձակ հպատակութիւնս պիտի ըլլայ երկրորդ գալստեան ժամանակ՝ որ աշխարհիս վերջը պիտի ըլլայ: Յիսուս մասնաւոր խնամօք այս բոլորովին հոգեկան բացատրութիւնը կը մտցընէ իւր աշակերտաց մտքին մէջ: Շատ առիթներու մէջ կուզեն թագաւորեցընել զինքը, սակայն նա իւր ճակատէն կը հեռացընէ զթագ և չուզէր զայն. նա ուրիշ թագ՝ մը կ'ուզէ, այն թագը՝ զոր կոչոյն Մարիամ պատրաստեց իրեն. և այս թագս պիտի կրէ իւր մեծ զոհին օրը:

«Յիսուս մարդկային ուրիշ տկարութեանց հետ չ'համաձայնիր. Մարդուս վրայ բռնացող զգացմունք գերի կ'ըլլան իւր առջին հնազանդելու և ո՛չ տիրելու համար: Մտութիւնք իւր անհաշտ ատելութեան առարկաներն են: Կ'սպանանէ զկիրս՝ որ մեծ յաջողութեանց բնական տարրն են: Իբրեւ տէր կը խօսի մարդկային ապականեալ բնութեան. իբրեւ բարկացող տէր՝ որ քաւութիւն կը պահանջէ: Իւր խօսքը՝ թէպէտ և խիստ, սակայն հոգւոյն կը թափանցէ իբրեւ նուրբ և մաքուր օդ. և մարդուս

խիղճը կ'զգացուի անով և լուութեամբ կը համոզուի:

« Յիսուս մէկ կողմ կը դնէ գրադարականութիւն, որ աւելորդ բան մըն է ճշմարիտ քրիստոնէից համար՝ որք կը պաշտեն աստուածային եզրայրսիրութեան վարդապետութիւնը:

« Ստուգապէս, Քրիստոս եզական մարդ մի է, քահանայապետ մը, եւ կը հաստատէ կրօնք մը՝ որ ճշմարտապէս և բովանդակապէս կ'որոշուի բոլոր ուրիշ կրօնքներէն: Եւ ո՞վ որ կ'ըսէ ուրիշ տեղ ալ ասոր նման կրօն մը կայ, նա՛ կատարեալ ստախօս մի է:

« Ստոյգ է որ Քրիստոս մեր հաւատոց կ'առաջարկէ կարգ մը խորհուրդներ. իշխանութեամբ կը հրամայէ հաւատալ անոնց, և ուրիշ վիաստ չտար անոնց՝ այլ սա՛ ահաւոր խօսքը թէ Ես Աստուած եմ.

« Կը յայտնէ իւր աստուածութիւնը, եւ որպիսի անդունդ մը կը բանայ այս յայտնութեամբ՝ իւր և բոլոր ուրիշ կրօնից հիմնադիրներու մէջ տեղը: Եթէ այս ճշմարիտ եղած չ'ըլլար, որպիսի յանդգնութիւն, որպիսի սրբապղծութիւն, որպիսի հայհոյու-

Թիւն եղած կ'ըլլար: Ա՛լ աւելին պիտի ըսեմ: այսպիսի խօսքի մը ընդհանուր և արեղերական յաղթութիւնը, եթէ այս յաղթութիւնս իրապէս և ճշմարտապէս յԱստուծոյ չէր, սա՛ կը լինէր դովելի ջատագովութիւն մը եւ անաստուածութեան ապացոյց:

«Սակայն Քրիստոս խորհուրդներ առաջարկելով իրաց բնութեան հետ համաձայն կ'ընթանայ, որն որ խորապէս դաղտնածածուկ է: Ո՛ւրկից կուգամ, Ո՛ւր կերթամ, Ո՛վ եմ:

«Մարդկային կեանքը դաղտնիք մի է իր ծագման, իր կազմակերպութեան և իր վախճանին մէջ: Ի մարդ և արտաքոյ բան զմարդ, բնութեան մէջ ամէն բան դաղտնիք է, և կ'ուղէք որ կրօնքը դաղտնիք մը չըլլայ:

Արարչութիւնն և աշխարհի ճակատագիրը անթափանցելի դաղտնիք մի է, որպէս է մինակ մէկ անհատի մը ճակատագիրը և ստեղծագործութիւնը: Քրիստոնէութիւնը ՚ի դերեւ չհանէր այս մեծամեծ ինդիւրները. դէմ առ դէմ կը մաքառի նոցա դէմ, և մեր վարդապետութիւնք հաւա-

տացողի մը համար լուծում մի են այս խնդրոց: Հեթանոսք չէին ուրանար իրաց բնութեան գաղտնիքը. անոնց մէջ ամէն կողմ՝ գաղտնիք և խորհուրդ էր, և այս գաղտնեաց ամէն տեսակը կար. Իսիսի խորհուրդք, Բաքոսեան խորհուրդք, Իմաստութեան եւ պղծութեան խորհուրդք:

Ահա հեթանոսութեան մէջ է որ իրաւամբ կը զայրանայ մարդս՝ սրբաւայրը պատող պիղծ և խորին մթութեան դէմ:

«Ո՛հ, սրպիսի հակասական սկզբանց այլասեռ խառնուրդ մի է քաղդէական, յունական և եգիպտական Աստուածախօսութիւնը: Ո՛րպիսի անմարտելի, անհամաձայն և անդատակարգ գաղափարաց ովկիանոս: Ո՛րպիսի խառնուրդ վսեմի և անտեղիի. նուիրականի և պղծի:

Ասոնց մէջ նուազ մթին եղող կէտերն են ընկերութեանց ծագման, իրենց պատմութեան և առաջին իշխանաց սկզբան վերաբերեալ կէտերը, մինչդեռ վարդապետութիւնը կը յիշեցընէ մի և նոյն հաւատալիքը նա մանաւանդ կորուսեալ աւանդութեան մը մի և նոյն սխալները և մալորութիւնները. և հեթանոսական սրբաւայրն է

ճշմարտապէս զգայութեանց սուտ նշուլից
խաւարին ընդունարանը . երեւակայութեան
հազարաւոր այլանդակութեանց պիղծ ժա-
մադրութեան տեղին . սրտի բոլոր յիմարու-
թեանց և դարուց բոլոր զառանցանաց
նուիրեալ ապաստանարան մը :

« Կը հարցընեմ . միթէ այսպիսի տաճար-
ներ և այսպիսի քահանայք կրնան արդեօք
ճշմարտութեան քահանաներն ըլլալ : Ո՞վ
կը համարձակի այն ըսելու : Ո՞չ . բնաւ եր-
բէք , հեթանոսք անգամ չեն հաւատացած
ասոնց լրջմտութեամբ :

« Միայն Քրիստոնէութիւնը՝ անդատին
իւր ծագմանէն սկսեալ ունեցած է այս
պնդումն , և միայն նա՛ իրաւունք ունի ,
որովհետեւ իւր վարդապետութիւնը այս
պնդմանս հետ համաձայն կ'ընթանայ : Բազ-
մաստուածութիւնն ասոր նախազգացումն
ունեցաւ երբ Քրիստոնէութեան դէմ յար-
ձակեցաւ այնչափ կատաղութեամբ : Քրիս-
տոնէութեան ձայնը լսուեցաւ իբրեւ հզօր
ձայն գիտութեան՝ որ կուգար խիղճն ար-
թնցընելու . նոյն հետայն կռապաշտութեան
հիմն սասանեցաւ , և այս վեհանճն ազաղա-
կիս յարձակման դէմ դնելու բան մը չու-

նենալով, կռապաշտութիւնը՝ իւր գոյութեան մէջ դրդեալ, կատաղութեան աղաղակաւ մը պատասխանեց: Այս կատաղութիւնս համոզում չէր, այլ ապրելէ դադարելու դատապարտելոց յուսահատութիւնը. վասն զի իրենց կեանքը կապուած էր իրենց կռոց կենացը հետ:

«Ահա՛ այսպէս է ստութեան տկարութիւնը՝ որ հաստատուն բան մը չունի յինքենէ: Եւ ի՞նչպէս կարելի է որ մոլորութեան շարժուն բունին վրայ հաւատալիք մը, համոզում մը բուսնի: Ո՛չ. հեթանոսք չէին հաւատար հեթանոսութեան. և այսօր իսկ, հերետիկոս մը միայն սուտ վստահութիւն մը կրնայ ունենալ զինքը քութօլիկէ մը զատող մոլորութեանց մէջ: Այլ ամենայն վստահութեամբ կը հաւատայ երկու հաղորդութեանց ընդհանուր հաւատալեաց, և հասարակ հաւատալիքն է որ կը մեկնէ հերետիկոսաց տեւողութիւնն:

Լուտերի և կալվինի յաջողութիւններն ո՛չ այլով իւրք կը բացատրուին, բայց մարդկային կրիւք և այն օգնութեամբ զոր ստացան իշխանաց և մեծամեծաց քաղաքականութենէն, և որք գործածեցին զհերե-

տիկոսութիւն իբրեւ զէնք՝ արքունական
զօրութեան և եկեղեցական իշխանութեան
դէմ: Բայց ինչպէս ողջամիտ մարդ մը կըր-
նայ այսօր բողոքական մնալ:

Հետեւապէս բողոքականութիւնն ալ,
այսօր կանգուն կը մնայ ո՛չ թէ իւր այժ-
մեան զօրութեամբ՝ այլ իւր անցեալ յաղ-
թութեամբ:

« Միթէ կայ աշխարհի վրայ կրօնք մը՝
որ քրիստոնէական հաւատոց նման բացար-
ձակ լուսաւորէ, ուղղէ և հանդարտեցընէ
զխիղճ: Սուտ կրօնք կը թափառեցընեն
մարդուս միտքն ըստ դիպաց իբրեւ անդե-
կավար նաւ: Նոյն իսկ բողոքականութիւնն
լաւ կը ցուցընէ իւր տխուր ծագումը, թող-
լով զողին անդեկավար:

« Եւ գիտե՛մ որ Լուսեր և Կալվին վախ-
ցան այս բեռէն: Այո՛, գիտե՛մ որ մարդ մը
միշտ կ'ընկրկի խղճի ուղղութեան առջեւ:
Միայն Աստուած կարող է ձեռք առնուլ
զխիղճ իշխանական գաւազանաւ՝ որ մի
միայն իրեն կը վերաբերի:

« Բոլոր կրօնքներ՝ բաց 'ի քրիստոնէական
կրօնքէն, կը թողուն զհողին հասարակ կե-
նայ յարաբերութեան մէջ: Քօնֆիլուսիոս երկ-

բազործութիւն կ'առաջարկէ Չինացւոց :
Լիգուրկոս եւ Նումա կարծեցին զսպել
իրենց քաղաքակիցները օրինաց խմաստուն
հաւասարակշռութեամբ և կանոնաւոր ըն-
կերութեան մը ներդաշնակութեամբ :

Այս ամէնքը մղեցին զմարդ արտաքին
իրերու : Լաւ : Բայց ինչ յարաբերութիւն
կայ այս գործունէութեան և կրօնական
զգացմանց մէջ : Ես կը տեսնեմ այդ կրօնից
մէջ քաղաքացիք, ազգ մը , օրէնսդիր մը
աշխարհակալ մը , բայց բնաւ քահանայա-
պետ :

« Եւ Աստուծոյ զատ ո՞վ կարող էր հաս-
տատել, խիղճը հանդարտեցնելու կարող
բացարձակ ստուգութեամբ, Աստուծոյ գո-
յութեան, հոգւոյ անմահութեան , գոխքի,
արքայութեան նման ճշմարտութիւնները .
վերջապէս այս վարդապետութիւններս՝ որ
ամէն կրօնից նախախայրիքն ու հիմունքն
են :

« Երբ Քրիստոս այս վարդապետութիւն-
ներս կը յայտնէ իբրեւ էութիւն իւր կրօ-
նին , այնպիսի պատկառելի և բացարձակ
եղանակաւ կը վարդապետէ , որ մի միայն
ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՈՐԴԻՆՅՆ յատուկ է :

« Անտարակոյս հաւատք պէտք է ասոր համար. եւ ասկից կը ծագին ամէն ուրիշ հաւատալիք: Բայց երբ մէկ անգամ Քրիստոսի Աստուածութիւնը կ'ընդունուի, քրիստոնէական վարդապետութիւնը կը ներկայանայ այն ատեն Ալէքսարայի ճշդութեամբ, և հիացմամբ կը տեսնես հոն գիտութեան մը կտայն ու միութիւնը:

« Այս կրօնս Աստուածաշունչի վրայ յենլով որչափ որ կարելի է, լաւ կը բացատրէ աշխարհի աւանդութիւնները և կը լուսաւորէ զանոնք. մինչդեռ կռապաշտական կրօնքները անձկաբար կը յարին այս աւանդութեանց իբրեւ մի և նոյն շղթայի մը կնքեալ օղակները:

« Գիտեմ որ Քրիստոսի գոյութիւնը՝ մէկ ծայրէն միւսը, բոլորովին խորհրդական հիւսուած մի է. բայց այս խորհուրդս կը պատասխանէ ամէն գոյութեանց մէջ եղած դժուարութեանց: Մէկգի դի՛ր այս խորհուրդս, այն ատեն աշխարհս կ'ըլլայ հանելուկ մը. ընդունէ՛ զայն, այն ատեն կ'ունենաս մարդուս պատմութեան զարմանալի լուծումը:

« Քրիստոնէութիւնն ուրիշ առաւելու-

Թիւն մը ունի ամէն իմաստասիրաց և ամէն կրօնից վրայ. քրիստոնեայք չեն մուրրիւ իրաց բնութեան առջեւ :

Գաղափարախօսից ճամարտակութիւնը չերեւիր քրիստոնէից վրայ, որոնք լուծել կարծեցին աստուածաբանական խնդրոց մեծ հանելուկը ունայն և անպիտան շաղակրատութեամբ :

Ասոնք անմիաներ են, որոնց յիմարութիւնը կը նմանի տղու մը յիմարութեան՝ որ ձեռքովը երկինքը բռնել կամ լուսինն իրեն խաղալիք ընել կ'ուզէ : Քրիստոնէութիւնը պարզապէս կ'ըսէ :

« ՁՍ, աստուած ո՛չ ոք ետես, Աստուած ինք յայտնեց իր էութիւնը : Իւր յայտնութիւնը խորհուրդ մի է՝ զոր ո՛չ միտք և ո՛չ բանավարութիւն կրնան հասկանալ : Բայց որովհետեւ Աստուած ինքն խօսեցաւ, պէտք է հաւատալ : Ասի մեծ ողջամտութիւն մի է :

« Աւետարանն ունի գաղանի զօրութիւն մը, ազդեցութիւն մը. ջերմութիւն մը՝ որ կը ներգործէ մտաց վրայ և կ'զմայլեցընէ զսիրտ : Մարդս անոր վրայ մտածելով կ'ըզգայ այն բանը՝ զոր կզգայ երկինքը դիտե-

լով. Աւետարանը գիրք չէ, այլ կենդանի էակ մը այնպիսի գործով և զօրութեամբ՝ որ իւր ծաւալման հակառակող ամէն բան կը կործանէ:

Ահաւասիկ այս սեղանիս վրայ կը տեսնես այս գերազանց գիրքը, (և այսպէս ըսելով յարգանք ձեռքը մօտեցուց անոր) զոր չեմ ձանձրանար կարդալէ, և ամէն օր կը կարդամ մի և նոյն ուրախութեամբ և հաճութեամբ:

«Քրիստոս չփոփոխիր բնաւ, և իւր վարդապետութեան մէջ բնաւ չվարանիր, և իւր ամենափոքր հաստատութիւնը այնպիսի պարզութեան և խորութեան դրոշմ մ'ունի՝ որ գերելով կը յափշտակէ զիմաստունն ալ, ազէտն ալ, միայն թէ ուշագրութիւն ընեն անոր:

«Բնաւ ո՞ր և է գրքի մէջ չես տեսներ այն գեղեցիկ գաղափարաց գասակարգութիւնը, այն բարոյական գեղեցիկ առածները, որ երկնային զինուորութեան գունդերուն նման իրարու կը հետեւին և որք մեր հողւոյն մէջ կը ծնուցանեն մի և նոյն զգացումը՝ զոր մարդ կ'զգայ պայծառափայլ երկնից անսահման տարածութիւնը դիտելով աստե-

զայ բոլոր լուսաւորութեամբ ամառուան
գեղեցիկ գիշեր մը :

«Ո՛չ թէ միայն մեր մտաց վրայ կը տիրէ
Աւետարանին ընթերցումը, այլ և հոգին
բնաւ այս գրքով մոլորելու վտանգ ալ չունի :

Երբ միանգամ Աւետարանը տիրէ, մեր
մտաց, ալ այնուհետեւ կը սիրէ զմեզ. այն
ատեն Սատուած կ'ըլլայ մեր բարեկամը,
մեր հայրը, և ճշմարիտ Սատուածը : Մայր
մը՝ իւր կաթով սնուցած մանկիկին համար
չունի այնչափ խնամք, որչափ Աւետարանը՝
մեզի համար : Հոգին Աւետարանին գեղեց-
կութենէն հրապուրեալ ալ ինքիւրմէն դուրս
կ'ենէ. և այն ատեն Սատուած կառնու զա-
նի իւր ձեռքը բոլորովին, և կ'ուղղէ անոր
խորհուրդները և բոլոր կարողութիւնները,
և հոգին կ'ըլլայ անորը :

«Սակից աւելի ինչ փաստ կ'ուզես Քրիս-
տոսի Սատուածութեան. այսպիսի բացար-
ձակ տիրապետութեամբ իրեն նպատակ
ընտրած է անհատից հոգեւորական բար-
ւոքութիւնը, խղճի մաքրութիւն, ճշմարտին
հետ միութիւն և հոգւոյ սրբութիւն, Սհա-
ւասիկ ճշմարիտ կրօնք մը. և ես ասոր մէջ
կը տեսնեմ քահանայապետ մը :

« Եւ մարդուս համոզումը զմայլեցընողն ու յափշտակողն են այն ամէն շահերն և երջանկութիւնը որ կը բղխին այսպիսի հաւատալիքէ մը : Հաւատացող մարդը երջանիկ կ'ըլլայ . Ռհ, դու չես գիտերթէ ի՞նչէ հաւատալը, հաւատալը զՍատուած տեսնել է : Երանի անոր՝ որ կը հաւատայ . Ահա այսպէս է Քրիստոնէութիւն որ կատարելապէս կը գոհացընէ այն միտքերը՝ որք միանգամ ընդունած են անոր սկզբունքը, որ վերին յայտնութեամբ ինքնին կը մեկնուին, և որք յետոյ կը մեկնեն բնականաբար հազարաւոր դժուարութիւններ՝ որոց լուծումը մի միայն հաւատքով կ'ըլլայ :

« Վերջապէս, և այս է իմ վերջին վաստս, թէ երկնից մէջ Սատուած չկայ, եթէ գըտնուած է մարդ մը՝ որ Սատուծոյ անունը յափշտակելով, կրցած է մեծ յաջողութեամբ յղանալ և գործադրել գերագոյն էակին պաշտօնն իրեն սեպհականելու հսկայական մեծ խորհուրդը :

Յիտուս միայն համարձակած է այս բանս ընելու, մինակ նա ըսաւ պարզապէս և հաստատապէս ինքն իրեն համար, ԵՍ ԱՍՏՈՒԱԾ ԵՄ . որ բոլորովին տարբեր է ԵՍ ԱՍՏՈՒԱԾ

ՄԸՆ ԵՄ , կամ Ա.ՍՏՈՒՍ.ՄՆՆԵՐ կան խօսքերէն :
Պատմութիւնը չյիշեր բնաւ ուրիշ որ և է
անհատ մը որ այսպէս Աստուծոյ անունը
իրեն սեպհականէ և զինքը Աստուած կոչէ
բացարձակ կերպով :

Առաջապելարանութիւնը չհաստատէր բը-
նաւ որ և է տեղ մը որ Արամազդ և միւս
դիք ինքզինքնին աստուածացուցած ըլլան :
Ասի լուսնն պիտի ըլլար նոցա գոռօզու-
թեան և հրէշութեան և անտեղի յիմարու-
թեան մը : Միայն յետագայք և առաջին
բռնապետաց ժառանգորդք աստուածացու-
ցին զանոնք , Բոլոր մարդիկ մէկ ցեղէ ըլլալով
Աղէքսանդր կրցաւ ինքըզինք որդի Արա-
մազդայ կոչել . բայց բոլոր Յունաստան խըն-
դաց այս խաբերայութեան վրայ . այսպէս
ալ Հռովմէական կայսերաց աստուածացու-
մը հռովմայեցոց համար կշիռ ունեցող բան
մը չէր : Քոնֆիլսոս ինքըզինք պարզա-
պէս Աստուածութեան գործակատար կո-
չեց : Նումայի Եգերիա դիցուհին անտառաց
առանձնութեան մէջ ստացուած ներշնչու-
թեան մը անձնաւորութիւնն է : Հնդկաս-
տանի Պռամա դիք հոգեբանական գիւտ
մըն են :

« Ուրեմն ինչպէս հրէայ մը՝ որուն պատմական գոյութիւնը ստուգեալ է բոլոր այն ժամանակներէն յորս սպրեցաւ, ինքը մինակ, հիւսան մը սրգի, ելնէ զինքն Աստուած կոչէ, գերադոյն էակ և Արարիչ ամենայնի: Իրեն կը սեպհականէ ամէն տեսակ պաշտօնները. իւր պաշտօնը ինքն իւր ձեռօք կը շինէ. ո՛չ թէ քարերով՝ այլ մարդիկներով: Մարդս կը հիանայ Աղէքսանդրի աշխարհակալութիւններով, ահաւասիկ աշխարհակալ մը՝ որ կը գրաւէ իրեն ո՛չ միայն մէկ ազգ մը՝ այլ մարդկային սեւը բոլոր:

Ո՛րպիտի հրաշալիք. մարդկային հոգին բոլոր իւր կարողութեամբքը կցորդ կ'ըլայ Քրիստոսի գոյութեան:

«Եւ ի՛նչպէս. այնպիտի հրաշքով մը՝ որ կը գերազանցէ ամէն հրաշք. կ'ուզէ մարդոց սէրը, ի՛նչ որ ամենագոյնարին է աշխարհի մէջ ստանալ. ի՛նչ որ իմաստուն մէկը ունայն տեղ կը պահանջէ բարեկամներէ. հայր մը՝ իւր զաւկներէն, կին մը՝ իւր ամուսինէն, եղբայր մը՝ իւր եղբօրմէն, միով բանիւ, սիրտ. ահա՛ այս է իւր ուզածը. զանի կը պահանջէ բացարձակ կերպով, և անմիջապէս կը յաջողի: Ես ասկից իւր Աստուածութիւնը

կեղբակացընեմ: Աղէքսանդր, Կեսար, Ան-
նիբաղ, Լուդովիկոս Չորեքտասաներորդ բո-
լոր իրենց մեծ հանճարովը չյաջողեցան
այս բանիս մէջ. աշխարհակալեցին զտիե-
ղէրս. և չկրցան բարեկամ մ'ունենալ Գուցէ
ես միայն կամ այսօր որ կը սիրեմ զԱննիբաղ,
զԿեսար, զԱղէքսանդր . . . : Մեծն Լուդովի-
կոս Չորեքտասաներորդ՝ որ այնչափ փայլե-
ցաւ Գաղղիոյ և աշխարհի առջեւ, բոլոր
իւր թագաւորութեան, նոյն իսկ իւր գեր-
դաստանին մէջ բարեկամ մը չունէր:

Ստոյգ է որ կը սիրենք մեր զաւակները .
ի՞նչու համար: Վասն զի կը հնազանդինք
բնութեան մէկ բերման, Աստուծոյ կամաց,
և այնպիսի հարկի մը՝ զոր անասունք ան-
գամ կը ճանչնան և կը կատարեն: Բայց
որչափ զաւակներ կան որ անզգայ կը մնան
մեր գգուանաց և մեր իրենց մատուցած
այնչափ խնամոց. քանի քանի ապերախտ
զաւակներ կը տեսնենք: Պերթրան, ձեր զա-
ւակները զձեզ կը սիրեն. դուք զանոնք
կը սիրէք, բայց ապահով չէք անոնցմէ
սիրուելնուդ: Ո՛չ, ձեր բարերարութիւնները,
ո՛չ ալ բնութիւնը չպիտի յաջողին երբէք
ներշնչելու անոնց քրիստոնէից առ Աստ-

ուած ունեցած սիրոյն նման սէր մը, Եթէ վաղը մեռնելու ըլլաք, ձեր զաւակները պիտի յիշեն զձեզ անշուշտ ձեր հարստութիւնը վատնելով. բայց ձեր թոռները ձեր գոյութիւնը հազիւ հազ պիտի դիտնան... Եթէ պէտք է Պերթրան զօրապետն էք: Եւ կղզւոյ մը մէջ կը գտնուինք այսօր, ուր ձեր ընտանեաց տեսութենէն զատ ուրիշ զբօսանք մը չունիք:

«Քրիստոս կը խօսի, և այսուհետեւ սերունդներն իրեն կը վերաբերին, արիւնէն աւելի մտերիմ և աւելի անձուկ կապերով, աւելի նուիրական միութեամբ: Կը վառէ այնպիսի սիրոյ մը բոցը՝ որ կ'սպանանէ զանձնասիրութիւն, որ կը յաղթանակէ ամէն սիրոյ: Իւր այս կամաց հրաշքը տեսնելով ի նշպէս կարելի է արարիչ աշխարհի չճանչնալ զբանն Աստուած:

«Կրօնից հիմնադիրք գաղափարն անգամ չունեցան այս խորհրդական սիրոյն՝ որ էութիւնն է Քրիստոնէութեան, Գթութեան գեղեցիկ անուամբ, որովհետեւ չէին ուզեր ժայռի մը գէմ բաղխիլ: Վասն զի այնպիսի ինքզինք սիրցնելու գործի մը մէջ մարդս կ'զգայ իւր անկարողութիւնը:

« Այսպէս Քրիստոսի ամենամեծ հրաշքն է գթութեան թագաւորութիւնը: Ինքը մինակ յաջողեցաւ սիրտը բարձրացնելու մինչ յանտեսանելին՝ մինչեւ ի զոհ ժամանակի, ինքը միայն այս զենուժն ստեղծելով երկնից եւ երկրի մէջ կապ մը հաստատեց:

« Ամէն անոնք՝ որ անկեղծաբար կը հաւատան անոր, կ'զգան այս զարմանալի, գերբնական, գերագոյն սէրս:

Անմեկներէ երեւոյթ մըն է այս՝ մարդոց մասց և զօրութեանց համար անկարելի: Նուիրական կրակ մը՝ երկրի տրուած այս նոր Պրոմէթոսի ձեռամբ, որուն ոչ զօրութիւնը մաշեցընել և ոչ տեւողութիւնը սահմանել գիտէ ժամանակը: Ես, Նաբօլէօնս ահա՛ ասոր վրայ կը զարմանամ աւելի, վասն զի շատ անգամ մտածած եմ ասոր վրայ, և ահա՛ այս է որ բացարձակապէս կապացուցանէ ինձ Քրիստոսի Աստուածութիւնը:

« Ես վառեցի բազում մարդիկ՝ որք կը մեռնէին ինձի համար: Քաւ լիցի որ բազմատերու ելնեմ զինուորաց եռանդը քրիստոնէական գթութեան հետ՝ որոնք իրենց պատճառին նման տարբեր բաներ են:

« Բայց վերջապէս սրտերու մէջ հուրա-
կան հուրը վառելու համար՝ իմ ներկայու-
թիւնս, իմ աչացս ելեքարականութիւնը,
իմ ձայնս, իմ մէկ խօսքս հարկաւոր էր . . . :

« Ստուգապէս ունիմ այն մոգական զօրու-
թեան գաղանիքը՝ որ կը յափշտակէ զմի-
տըս. բայց չեմ կարող զանի մէկու մը հա-
զորդելու: Իմ զօրապետներէս և ոչ մին
չկրցաւ ընդունիլ զայն ինձմէ. հետեւապէս
իմ անունս և իմ սէրս սրտերու մէջ յաւերժա-
ցրնելու և հրաշքներ գործելու գաղանիքը
չունիմ բնաւ առանց օգնութեան նիւ-
թոյ:

« Հիմակ որ Սուրբ Հեղինէ եմ . . . հիմակ
որ մինակ եմ՝ քամուած այս ժայռիս վրայ,
ո՞վ կայ ինձի համար պատերազմող և կայ-
սերութիւններ գրաւող: Ո՞ւր են իմ տարա-
բաղդութեանս պաշտօնականները, ո՞վ իմ
վրաս կը մտածէ, և ո՞վ կը շարժի տեղէն
ինձի համար Եւրօպիոյ մէջ: Ո՞վ հաւատա-
րիմ մնաց ինձի: Ո՞ւր են բարեկամներս:
Այս երկու երեք հոգիներից, զորս կ'անմահա-
ցրնէ ձեր հաւատարմութիւնը, կը մասնակ-
ցիք աքսորիս և կը մխիթարէք զիս:

(Այս խօսքս ըսած ժամանակ, կայսեր

ձայնը երգիծանական մեղամաղձատութեան
և խորին ախրութեան եղանակ մ'ստացաւ) :

Այո՛, ըսաւ, մեր կեանքը փայլեցաւ
թագլի և ինքնակալութեան բովանդակ
պայծառութեամբ : Իսկ ձերը՝ Պերթրան,
կը ցոլացընէր այդ փայլը խեղանդամ զին-
ւորաց (Էնվալիա) ապաստարանին զմբէթին
նման՝ որ կը ցոլացընէ արեւուն ճառա-
գայթները.....

Բայց ձախողութիւնք եկան հասան, ու-
կին տակաւ առ տակաւ ջնջուեցաւ, թշուա-
ռութեան և թշնամանաց անձրեւը՝ որով
կարբուցանեն զիս զօրհանապաղ, կառնէ կը
տանի անոր վերջին մասերն անգամ : Պեր-
թրան զօրասպեա . մեք այսուհետեւ կապար
ենք միայն, և քիչ վերջը հող պիտի ըլլամք :

« Ահա այսպէս է մեծ մարդոց ճակատա-
գիրը՝ ինչպէս կեսարու, ինչպէս Աղէքսան-
դրի ճակատագրերը . մեզ ալ կը մտնան
մարդիկ :

« Եւ աշխարհակալի և կայսեր մը անունը
դպրոցական նիւթ մը կ'ըլլայ :

Մեր քաջագործութիւնք կ'իյնան իմաստա-
կի մը խարազանին տակ որ զմեզ կը գող-
կամ կը թշնամանէ :

« Ո՛րչափ զանազան դատաստաններ ըրին մարդիկ Մեծն Լուգովիկոսի Չորեքաասաներորդի վրայ, Հազիւ նոր մեռած էր, երբ այս մեծ թագաւորս միայնակ թողուեցաւ իւր Վերսայլի ննջարանին առանձնութեան մէջ, լքեալ իւր պալատականներէն, դուրսէ ենթակայ իսկ լինելով նոցա ծաղուց և ծանակացը:

«Ալ նա այնուհետեւ իրենց տէրը չէր, այլ դիակ մը, դագաղ մը, փոս մը, և մօտալուտ ապականութեան մը սոսկումը:

«Քիչ մը վերջը իմ վիճակս ալ այսպէս պիտի ըլլայ և այս բանս պիտի պատահի ինձ ալ...»

«Սպանեալ Անդղիացիներէ՛ կը մեռնիմ ժամանակէ առաջ, և իմ մարմինս ալ պիտի սրուի հողին՝ որդանց կերակուր ըլլալու համար:

«Ահա ասիկ Մեծն Նաբօլէօնի մօտալուտ վիճակը...» Տես ո՛րպիսի անդունդ կայ իմ խորին թշուառութեանս և Քրիստոսի յաւիտենական թագաւորութեան մէջ, որ քարոզեալ, խնկեալ, սիրեալ, պաշտեալ և կենդանի է ընդ բովանդակ տիեզերս... Ասոր մեռնիլ կըսեն: Միթէ աւելի ապրիլ չէ՞

այս: Ահա Քրիստոսի մահը. ահաւասիկ
Աստուծոյ մահը: Կայսրը լռեց, և որով-
հետեւ Պերթրան զօրապետ նմանապէս կը
լռէր, Կայսրն ըսաւ, «Եթէ դեռ չէք հասկը-
նար թէ Յիսուս Քրիստոս Աստուած է,
ուրեմն ես ալ ձեզի պէս մարդ մը զօրա-
պետ ընելով պակասութիւն մը գործած ե-
ղայ.....»:

Գ. ԳՐԱՍԷՐԵԱՆ

22 Ապրիլ, 1886

2r

Վ Ր Ի Պ Ա Կ Ք

Երես	Տող	Պատկար	Սխալ	Ուղիղ
20	10	փիլիսոփայից		
21	6	որ		
21	25	ինչ		
22	1		վեր	ի վեր
25	4	.		...
23	15		Կենդանութեան	Կենդանութեան
29	24		Աստուածոյն	Աստուծոյն

